

มะແຫນ់ຕົ້ນ (ສມອພິເກ)

รศ.ดร.ภญ.พภาณี ศิริสะอาด

สมอพิเภก *Terminalia bellerica* Roxb. เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบกลมโตเท่าฝ่ามือ ปลายใบแหลม หนาแข็ง กิ่งบิด ข้อยกลงมา ดอกสีเหลือง เป็นช่อเล็ก ๆ ลูกกลมโต ขนาดพุทธรู สีส้มตาลเหลืองสีขาวนวล ผลมีน้ำฝาด มีสารกลุ่มไฟโรกลารอล และ แคทีคอลลอรพาคตามตำราแผนไทยได้แก่ผลดิบ เป็นยาระบาย ผลสุกเป็นยาสมาน รักษาโรคท้องมาน โรคจิตสติว่อง ⁽¹⁾พบใน เวียดนามตอนใต้ มาเลเซีย กัมพูชา ลาว อินเดีย มาเลเซีย และ ลาว ตำรายาสมุนไพรเวียดนาม กล่าวถึงผลของสมอพิเภกว่าผลแห้งเป็นยาฝาดสมาน ใช้ในการแพทย์ที่บ้าน กรณีท้องเสีย แต่ผลสด ใช้เป็นยาถ่าย ส่วนเนื้อในเมล็ด (kemel) หากกินมากๆ จะเป็นสารเสพติด องค์ประกอบในผลเป็น แกลลิก-แทนนิน ร้อยละ ๒๐-๒๕ ⁽²⁾สมอพิเภก เป็นหนึ่งในพืชที่กษัตริย์ล้านนาฯถึงผลของผลไม้สามอย่าง ได้แก่ สมอไทย สมอพิเภก และ มะขามป้อม เป็นยาที่ดูแลสุขภาพในช่วงฤดูร้อน เนื่องจากช่วยปรับธาตุในระบบทางเดินอาหาร แต่สามารถรับประทานได้ทุกฤดูกาล

ในทางล้านนา เรียกสมอพิเภกว่ามะแหม่ม มักใช้คู่กันคือ แหม่มต้น แหม่มเครือ ใช้ส่วนเปลือก และ ต้นมากกว่า มีใช้ในตำรับยาล้านนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มะแหม่ม มีฤทธิ์ฝาดร้อน ดังตำรับยาล้านนา ที่ใช้มะแหม่มดังนี้คือ

ยาขาง 7 ประการ ยาขางขาว ขางแดง ขางปอย ขางหัวหมู ไม้ปิ่นแข ไม้เอื้องกา แหม่มต้น แหม่มเครือ อ้อยช้าง บั้งกี จิงก หัวจ๊กโค รากหญ้าข้าวซอย ก้อมก้อขาว ก้อมก้อดำ ปูเลยดำ ปูเลยเหลือง ผสมคั่วกินเฮอร์ ⁽³⁾

- เกี้ยวกิน ใจร้าย ผู้หนัก ยาขางขาว ขางแดงขางปอย ขางหัวหมู ขางแข่งแคะ แหม่มต้น แหม่มเครือ ต้นบั้ง 2 ไม้กอม ไม้แพง ดิกเดียม หมากข้าวต้ม ปิ่นแผล บั้งกี ปูเลย ผงใส่เผลอกินหาย ⁽⁴⁾

- หากกิน ปากบ่อรู้เอา เปลือกปูก เปลือกกิก เปลือกสัก เปลือกแหม่ม ชัดม่อน หลับมัน แห แล้ว เอารากขอย รากฝักคิด หวานบ้าน ฮ้วนหมู รากหนวากฝน ต้นกิน ⁽⁵⁾

- ยาสม 96จำพวกต้องพองก็ได้ ต้องปองก็ได้ แก่นะโพง 15 จำพวก แก้มดตะคิต 50 จำพวก คาห่าง แก้วดีลุ่มหลง ลมใจสั้นใจไหว หัวยื่นตาสาย เสียบอกเสียบท้อง ลดปิดได้ ลมบ้า ลมวิน ลมนอนไม่หลับ ลมขางปิดกัน ลมเป่งไล่ ลมทั้งสั้นได้หมด ได้จักยาให้เอาลูกจันทร์เพ็องกะวาน สลึงเพ็อง ดิบลิ 2 สลึง ลูกส้มขึ้น 2 สลึงเพ็อง วานน้ำ 3 สลึง เกลือสินเท 3 สลึง เพ็อง เตียนดำ เตียนแดงลิ่งละบาท เตียนตาตักแตน เตียนแกลบัจมนี้ 5 สลึง การบูร 2 บาท สมอเทศ 2 บาท มะนะ 7 สลึง (สมอไทย) ชิง 2 บาท มะแหม่ม 9 สลึง ไกรเขมา 10 สลึง ปิวแดง 10 สลึง หัสคุณ 2 บาท กัมข่า 3 บาท พริกน้อย 5 บาท ตาเป็นผงใส่น้ำผึ้ง น้ำอ้อยกินดี ⁽⁶⁾

ยาเจ็บหัวตั้งมวลหื้อเอาเปลือกแหม่ม แห ตำหัว ⁽⁷⁾

1. ลูกอ่อนเจ็บลิ้น กินนมไปได้ตั้งยั้ง ท่านให้เอามะขามป้อมคินมาผ่น เปลือกคุดม ปกผ้าขาว (พอกผ้าขาว) แหนำไปไว้กิน อีกตำรับ ใช้มะปิ่นดำ ไม้ตีหมี่ ดิกเดียม ขางปอย ไม้แหม่ม เปลือกหวัด เปลือกทอง รากหญ้าไควง รากแดงเดือน จัรวนหมู เบ็ญจกานี ผ่น ีหาย ⁽⁸⁾

2. ใช้รากสดพิเภกหื้อเอาฝักหมอกฝักแวนแก้ว บั้งส้มเห็ดแทนต้นแหม่มเครือแหม่มต้นกินฯ (6) มะแหม่ม เป็นไม้ยาล้านนา ใช้ประโยชน์มาแต่โบราณ หากมีการใช้ในปริมาณมาก ควรพิจารณาปลูกรักษาไว้ เพื่อสืบทอดองค์ความรู้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

1. สมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ. ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคสาม) ว่าด้วย พฤษชาติ วัตถุประสงค์ และ สัตว์วัตถุเภสัชภัณฑ์. สำนักวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) ท่าเตียน กทม. ๒๕๑๖ หน้า ๑๑๓.
2. Nguyen Van Duong, *Medicinal plants of Vietnam, Cambodia and Lao*, Library of Congress, Vietnam 1993.
3. สนิษิต. คัมภีร์มหาเภสัชตำรายา, เอกสารปริวรรตตำรายาของวัดทุ่งหลวง, อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่, ไม่ปรากฏปี พ.ศ. ที่ตีพิมพ์.
4. ตำรายาหริภุชชัย ใช้ร้อนในใช้ร้อนนอก หมวโน-แปลโดยหม่อมเมืองหริภุชชัย สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดลำพูน. 2544
5. องค์ความรู้จากตำรายาโบราณ วัดคอกหมู ป้า อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.
6. ตำรายาพ้ออินสม สิทิตัน บ้านโป่ง จังหวัดลำพูน. แปลโดยเจ้าของตำรา

ปรึกษาเรื่องสมุนไพร/ภูมิปัญญาเพื่อสุขภาพได้ที่ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
e-mail:pharpost@gmail.com
www.pharmacy.cmu.ac.th